

PRAVICE IN DOLŽNOSTI LJUBLJANSKEGA DEŽELSKEGA SODNIKA

Pod nazivom deželsko sodišče (Landgericht, iudicium criminale) razumemo od XV. stoletja do sredine XVIII. stoletja sodišča zemljiških gospod, ki so v točno določenem okrožju dežele imela pravico v imenu deželnega kneza izvrševati deželno kazensko sodstvo v težjih primerih nad neplemiči. Deželni knez je podeljeval deželno sodno oblast določenim večjim gospodkam za njihovo okrožje. Tako okrožje je obsegalo več zemljiških gospod, zato je bila v naših deželah v predmetnem razdobju cela vrsta takih, posameznim zemljiškim gospodkam podeljenih deželskih sodišč. Deželna sodišča so bila privilegirana, saj so smela sama izvrševati tudi krvno sodstvo, t. j. sodstvo nad življenjem in smrtjo, in pa neprivilgirana, ker so smela izvrševati krvno sodstvo le na ta način, da so potem, ko se je v uvodnem postopku spoznalo dejanje kot težje (Malefiz), poklicala krvnega sodnika, ki je vodil razpravo in izrekel po povpraševanju prisednikov sodbo.¹ Na Kranjskem je bilo po Žontarju le šest deželskih sodišč v rokah zemljiških gospod, vsa druga deželna sodišča pa so bila v rokah vladarja samega oziroma njegovih organov.² V Ljubljani je imel svoj sedež za območje ljubljanskega okrožja razen mesta Ljubljane ljubljanski deželski sodnik, ki je bil podrejen vicedomu v Ljubljani (Landrichter des Vitzdombischen Landgericht Laybach).

V urbarju vicedomskega urada za Kranjsko za leto 1636³ so vpisane funkcije, ki jih je opravljal vsakokratni deželski sodnik ljubljanskega vicedomskega deželskega sodišča. V tem urbarju so vpisane tudi meje tega deželskega sodišča, ki je obsegalo teritorij s severno mejo Savo, na jugu do Vrhnike, na vzhodu do Škoflje in na zahodu do črte Št. Vid—Polhov Gradec. Točen obseg ljubljanskega deželskega sodišča je opisan na drugem mestu.⁴

Poglejmo najprej, kake pravice in dolžnosti je imel ljubljanski deželski sodnik po vpisu v vicedomskem urbarju:

1. Smel je pobirati stojnino in cerkveno pravico na cerkvenih proščenjih (Standtgelt vnd Khirchen Recht, so dem Landrichter gebührt). Po vpisu v urbarju so se vršila v območju ljubljanskega deželskega sodišča cerkvena proščenja pri sv. Heleni v *Ponikvi* prvega maja, t. j. na dan Filipa in Jakoba, pri sv. Ani v *Podpeči* na dan sv. Ane, pri *Sv. Lovrencu* na dan sv. Lovrenca, pri cerkvi sv. Janeza *Na Lozi* v nedeljo po sv. Jerneju, pri sv. Duhu v *Vnanjih goricah* na binkoštni ponedeljek, v *Sujici* na dan sv. Janeza Krstnika in je smel deželski sodnik tam pobirati pristojbine, v *Preserjih* pri župni cerkvi na dan sv. Vida, v *Brezovici* pri cerkvi sv. Antona prvo nedeljo po Telovem, na *Rožniku* pri cerkvi Naše ljube gospe tretjo nedeljo po veliki noči, v *Šiški* na dan sv. Jerneja in je bil tu obenem kmečki ples, v *Kosezah* pri cerkvi sv. Lovrenca in je na ta dan tudi tam v vasi Dravlje ples in v *Glincah* pri cerkvi sv. Antona na ta dan.

2. V območju vsega deželskega sodišča je dolžnost deželskega sodnika, da pride s svojim biringom na vsa proščenja in mora tam v imenu deželnega kneza preprečevati vse pretepe, tatvine in vsa druga nespodobna dejanja ter mora dati pod pretnjo telesne kazni in globe 10 dukatov v zlatu oklicati, naj se vsakdo takih

nespodobnih dejanj vzdrži. Kdor bi ravnal proti temu in ga zalotijo, mora plačati deželskemu sodniku zapadlo kazen. Če kazni ne bi plačal, odvede biring storilca uklenjenega v vicedomski urad. Če pa takih zločincev ne morejo zasačiti pri dejanju samem, je deželski sodnik dolžan zahtevati od njegove zemljiške gosposke njegovo izročitev oziroma primerno postopanje.

Če se zahteva na enem ali drugem proščenju dovoljenje za ples, se morajo prosilci o tem z deželskim sodnikom dogovoriti. Tudi goslači in drugi godci ne smejo igrati brez dovoljenja deželskega sodnika.

Vsak točilec vina ali gostilničar, ki toči na dan proščenja vino, je dolžan dati deželskemu sodniku od vsakega vedra vina en bokal (ein Viertel) in od vsakega pol vedra vina en polič (ein halben); razen tega mora deželski sodnik točilem določiti vinsko mero. Kdor bi bil zasačen, da toči po nepravilni meri, ali kdor bi prodajal vino predrago, zapade deželskemu sodniku v kazen.

Če se najde v območju deželskega sodišča odtujeno blago, se mora plačati deželskemu sodniku pristojbina v višini 18 krajcarjev, preden se to blago dvigne.

Tudi vsi kramarji, ki prodajajo na proščenjih blago, so dolžni plačati deželskemu sodniku en petak.

Peki, ki prodajajo na proščenjih kruh, morajo ravno tako plačati od ene košare kruha en petak.

Prav tako mora vsak čevljar ali drug kramar, ki prodaja, plačati en petak stojnine.

3. V primeru, da je bila v območju deželskega sodišča kaka oseba ubita in jo najdejo, se je ne sme nihče na kraju, kjer je bila ubita, dotakniti niti je premakniti prej, dokler se to ne prijavi deželskemu sodniku in se tam plača pristojbina in sicer en dukat v zlatu; nato šele dovolj deželski sodnik, da se mrtva oseba po njegovem biringu premakne in sorodnikom dovoli, da jo pokopljejo.

4. Če zahteva kak gospod ali deželan ali kdor koli od deželskega sodnika, da se kaka oseba pripre in jim izroči, pristoji deželskemu sodniku od vsake milje potovanja en goldinar njegovemu biringu in vsem ostalim osebam, ki jih vzame s seboj, pa po en goldinar na dan za vsakega.

Ravno tako pripada deželskemu sodniku od vsake osebe, ki jo dá prepeljati s spremstvom v ljubljanski grad, en državni tolar, in biringu 16 krajcarjev; ista pristojbina se mora plačati, če se ta oseba odvede iz gradu. Če pa je kdo kako osebo v območju deželskega sodnika ubil in če prejme storilec od sorodstva ubitega ali od njegove zemljiške gosposke zaradi sklenitve poravnave neoviran prost prihod in odhod, ne sme sorodstvo brez vednosti in privolenja deželskega sodnika skleniti tako poravnavo, temveč mora deželski sodnik poprej storilca zaradi njegovega zločina strogo zaslišati; storilec sam pa je dolžan pred sorodstvom ubitega trikrat pasti na kolena in tako klečeč prositi za odpusčanje ter se z njimi pobotati.

5. Pravica izvrševanja gostilničarske obrti (Taffern Recht).

Vsak gostilničar, ki na deželi toči vino na drobno, je dolžan dati deželskemu sodniku en

bokal vina in 8 krajcarjev; če se pri enem ali drugem zaloti nepravilna, premajhna mera, ga deželjski sodnik kaznuje in mu odvzame posodo.

6. Gmajne (Gmain).

Če se v območju deželjskega sodišča prekoplje kaka gmajna in tam napravi njiva ali travnik, je deželjski sodnik dolžan to takoj javiti knjigovodji vicedomskega urada, da se taka gmajna po dejanski potrebi zopet vzpostavi ali pa vpiše v urbar kot obdavneno zemljišče; v tem primeru pripada deželjskemu sodniku desetina od take gmajne.

Kljub temu si prisvajajo deželno glavarstvo v Ljubljani — to se pripomni ad testandum — pravico, gmajno na Ljubljanskem polju po svoji volji izpreminjati in od tega pobirati pristojbine, ne vemo, iz katerega pravnega naslova, ker je pri vseh gospodskih običaj, da spada to v pristojnost deželjskega sodnega gospoda. To se pripomni ad memoriam.

7. Predpisi o krvnem sodstvu (Mallefitz Recht).

V primerih, da kakega hudodelca (Malefizperson) primejo v območju deželjskega sodišča ali pa če tako osebo odda v vicedomski urad kaka druga gosposka kakor Smladnik, Goričane, Polhov Gradec, Logatec in Ig, je treba tako osebo oddati takoj ali kadar se hoče mestnemu sodišču v Ljubljani pod hišnimi vrati vicedomskega urada po deželjskem sodniku.

Če natančneje analiziramo pod točkami 1 do 7 navedene pravice in dolžnosti ljubljanskega deželjskega sodnika, pridemo do tehle zaključkov:

Iz odstavka pod točko 1 vidimo, da so se vršila v okrožju ljubljanskega deželjskega sodišča na 12 krajih v letu cerkvena prošenja, na katerih je imel deželjski sodnik pravico pobirati pristojbine. Kaj je treba razumeti pod cerkveno pravico (Kirchenrecht), v urbarju samem ni pojasnjeno, po mojem mišljenju pa je morala tista cerkev, kjer se je vršilo proščenje, odstopiti en del svojih dohodkov deželjskemu sodniku. Za proučevanje naše folklore je zanimiva ugotovitev, da so bili kmečki plesi stalno vsako leto v Šiški in v Dravljah, pa tudi na drugih prošenjih so smeli plesati, če so prireditelji za to prosili, kakor je navedeno v odstavku pod točko 2. Vsekakor so morali za to dovoljenje plačati deželjskemu sodniku pristojbino po dogovoru.

Iz prepisov odstavka pod točko 2 vicedomskega urbarja je razvidno, da je bila dolžnost deželjskega sodnika, da je moral s svojim biričem obiskati vsa pod točko 1. navedena cerkvena prošenja. Pri tem nadzorovanju je izvrševal nad vsemi obiskovalci proščenj nekako gospodarsko in kazensko policijo, ker je smel v imenu deželjskega kneza diktirati kazni za manjše prekrške ter je smel pobirati razne pristojbine za točenje vina in za prodajanje blaga. Te pristojbine so bile fiksno določene in so morali n. pr. trgovci plačati za dovoljenje prodajanja en petak in za stojnico še posebej en petak. Točilci vina so morali plačati pristojbino v vinu in so se morali posluževati pri točenju pravih mer. Zanimiva je v tem odstavku določba, da se je morala plačati deželjskemu sodniku za odtujeno blago, ki se je našlo v območju deželjskega sodišča, pristojbina 18 krajcarjev. Ta predpis je verjetno v zvezi s preprečevanjem tatvin.

V odstavku pod točko 3 je uzakonjen predpis, da je moral deželjski sodnik v primeru, ko se je izvršil v njegovem okrožju uboj, predhodno izvršiti mrliški ogled trupla ubitega, preden se je smel ubiti izročiti sorodnikom. O priliki ogleda je smel deželjski sodnik terjati posebno pristojbino, tako imenovani »krvavi denar«, kakor je bilo to predpisano v čl. 45 sodnega reda za kranjska deželjska sodišča iz leta 1535. Medtem ko je po čl. 45 navedenega sodnega reda znašal ta krvavi denar 1 funt in 1 fenig v belem, je znašal leta 1636 že en dukat v zlatu. Natančnejšo razlago o tem imamo v Žontarjevi cit. razpravi.⁵

Po prvem odstavku točke 4 je spadalo v pristojnost deželjskega sodnika, da je smel samo on kot izvrševalec kazensko-sodne oblasti pripreti in izročiti na svojem področju na prošnjo zločince drugim oblastvom ali proslcem. Če je moral v ta namen potovati izven Ljubljane, je pripadala njemu, njegovemu biriču in ostalemu spremstvu točno predpisana potnina. V drugem odstavku te točke pa je za beležena najprej pristojbina, ki je pripadala deželjskemu sodniku in njegovemu biriču v primeru, da je bila prepeljana kaka oseba v ljubljanski grad ali iz njega, v nadaljevanju pa so določeni predpisi o spravi v primerih ubojev med storilcem in sorodniki ubite osebe in je s tem predpisom potrjena razlaga v zgoraj omenjeni Žontarjevi razpravi, da v tej dobi ni bila dovoljena zasebna sprava med storilcem in sorodniki ubite osebe, temveč le uradna sprava z intervencijo deželjskega sodnika.⁶

Iz predpisa odstavka pod točko 5 smemo sklepati, da je imel deželjski sodnik pravico nadzorstva nad vsemi gostilnami in vsemi točilci vina v svojem okrožju in je smel za dovoljeno točenje vina pobirati predpisano pristojbino, ki jo je moral plačevati vsak točilec vina po vsej verjetnosti vsako leto na novo. Ravno tako je imel deželjski sodnik nadzorstvo nad merami, ki so jih točilci vina uporabljali. Analogno temu predpisu in predpisom pod točko 2 smemo sklepati, da je imel deželjski sodnik pravico nadzorstva nad vsemi obrtni, ki so se izvrševali v njegovem okrožju.

Iz odstavka pod točko 6 je razvidno, da je imel deželjski sodnik pravico nadzorstva nad vsemi gmajnami svojega okrožja. Zanimiv je vsekakor predpis, da je pripadala deželjskemu sodniku desetina od tistih njiv in travnikov, ki so bili na novo postavljeni na gmajnskem zemljišču. Iz pripombe k temu odstavku pa je razvidno, da je pri izvrševanju nadzorstva nad gmajnami na Ljubljanskem polju nastal spor med deželnim glavarstvom in vicedomskim uradom kot deželni sodni instanci.

V predpisu pod točko 7 je potrjena pristojnost deželjskega sodnika nad vsemi osebami, ki so bile prijete na območju deželjskega sodišča zaradi izvršitve hudodelstev oziroma, ki so bile oddane od drugih gosposk vicedomskemu uradu zaradi kazenskega postopanja po krvno-sodnem redu. Zanimiv pa je vsekakor predpis, da je moral ljubljanski deželjski sodnik izročiti te osebe ljubljanskemu mestnemu sodišču. Polec prikazuje v cit. razpravi tudi ljubljansko deželjsko sodišče kot privilegirano sodišče,⁷ ker pa je imel po privilegiju tudi ljubljanski mestni sodnik pravico do izvrševanja krvnega sodstva, bi bilo iz tega sklepati, da ljubljansko deželjsko sodišče ni bilo privilegirano sodišče.

Kakor smo videli, je imel ljubljanski deželjski sodnik pri izvajanju javne uprave v svojem okrožju obširno delovno področje in temu primerne dohodke. V urbarju vicedomskega urada za Kranjsko iz leta 1636 je vnesena pri seznamu hiš, ki so spadale v mestu Ljubljani pod užitek deželnega vicedoma, tale zabeležba:

Hiša, ki je bila pred kratkim sezidana za deželjskega sodnika, plača 10 goldinarjev davka. »dagegen muss man dieselbe paulich halten.« Deželjski sodnik je torej nekako od leta 1636 stanoval v hiši, ki je bila sezidana zanj, moral pa je odvajati vicedomu letno 10 goldinarjev davka in je moral hišo popravljati iz lastnih sredstev.

Svoje uradne prostore je imel deželjski sodnik verjetno v hiši vicedomskega urada na koncu Gosposke ulice nekako tam, kjer danes stoji ljubljanska univerza.

Dr. Anton Svetina

VIRI IN LITERATURA

1. Dr. Janko Polec, Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja. Zbornik znanstvenih razprav, VI. letnik 1927-28, str. 120. — 2. Josip Zontar, Kranjski sodni red za deželjska sodišča iz l. 1535, Zgodovinski časopis, Kosov zbornik, letnik VI-VIII leto 1952-1953, str. 569. — 3. Državni arhiv LRS, Laibacher Kreis, Rectificierte Dominical-Acte, fascikel 4, fol. 1, 4 in 339-355. — 4. L. Hauptman, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4 Wien 1929, str. 463. — 5. Josip Zontar, ibidem, str. 571 ss in 581 ss. — 6. Josip Zontar, ibidem str. 571. — 7. Dr. Janko Polec, ibidem, str. 121. —

O MESTNI VIŠJI DEKLIŠKI ŠOLI V LJUBLJANI

Dne 9. novembra 1956 je poteklo šestdeset let, ko je bil odprt prvi letnik mestne višje dekliške šole v Ljubljani. To je bil za takratne čase velik kulturni dogodek. Višja dekliška šola je bil prvi slovenski učni zavod, ki je imel namen, nuditi naši ženi višjo izobrazbo, kakršno more dati osnovna ali meščanska šola.

Za žensko izobrazbo je bilo še proti koncu prejšnjega stoletja splošno slabo preskrbljeno; kaj šele za slovensko žensko mladino. Pot v gimnazije je bila še zaprta. Dekleta so se vzgajala večinoma po samostanih in privatnih inštitutih. Hodila so tudi na učiteljska, ko so dovršila meščansko ali vsaj šest razredov osnovne šole. Vsa ta učilišča — učiteljske in meščanske šole (privatne, samostanske) — so imela nemški učni jezik. Saj so tudi starši dajali svoje hčere v samostanske šole večinoma zato, da so se naučile nemškega jezika; redke so se učile v samostanih ali drugih privatnih inštitutih (v Ljubljani je bil znani Hutov inštitut) še italijanskega ali francoskega jezika. Seveda so se seznanjale tudi s predmeti, ki so jim koristili pozneje v gospodinjstvu. Te šole so bile pravzaprav namenjene višjim in srednjim stanovom.

Največjo zaslugo za ustanovitev slovenske višje dekliške šole je imel dolgoletni napredni ljubljanski župan Ivan Hribar. Ze kot občinski svetovalec se je ukvarjal z mislijo, ustanoviti višjo dekliško šolo. V svojih spominih piše dobesedno: »Predvsem sem si rekel, da Slovenci, ako hočemo, da bude naš napredek trajen, moramo skrbeti za višjo izobrazbo svoje ženske mladine. V srcu me je namreč peklo, ko sem videl, kako malo spoštuje slovenska ženska mladina, ko navrší šole, svoj materin jezik.« (Moji spomini, I, str. 183.)

Leta 1888 se mu je posrečilo pridobiti veletrgovca Jos. Gorupa na Reki, da je daroval 100.000 kron za štipendije bodočim učenkam višje dekliške šole. (Istotam, str. 182.)

V občinskem svetu je na seji 10. maja 1894 poročevalec prof. Fr. Orožen utemeljil potrebo višje dekliške šole. Občinski svet je predlog sprejel in ga predložil s statutom vred šolskemu svetu v potrjenje. Toda vse je nekam zaspalo, dokler ni bil v maju 1896 izvoljen za župana Ivan Hribar, ki se je takoj po izvolitvi lotil vprašanja mestne višje dekliške šole, ker je smatral nje ustanovitev za najnujnejšo na-

logo mestne uprave, vedoč, da če je ne ustanovi mesto, ne stori tega noben drug faktor. Dežela zato ne, ker to ne spada v okvir ljudskošolskega zakona, vlada pa že iz načelnih ozirov, ker nam še drugih slovenskih srednjih šol ne da. (Moji spomini, I, 283.)

Takratni avstrijski naučni minister baron Gautsch, ki je bil naklonjen ženskim višjim učiliščem, je obljubil odposlanstvu ljubljanskega občinskega sveta, da bo storil vse za mestno višjo dekliško šolo; obljubil je tudi denarno podporo.

S prostori je bilo težko. Saj je v aprilu 1895 prizadejal potres Ljubljani velikansko škodo. Mnogo hiš je bilo porušeni, tudi javna poslopja so bila uničena ali so sploh toliko trpela, da so jih morali obnoviti. Vendar se je mestnemu stavbnemu uradu posrečilo za prvo silo urediti učne prostore v drugem nadstropju zgodovinske Žoisove hiše na Bregu št. 20. Pozneje je bila šola nastanjena v prostoru Glasbene Maticice. Vendar župan Hribar ni miroval, dokler ni dobila šola svoje lastne prostore. In zopet je priskočil na pomoč Josip Gorup, ki je kupil na Hribarjevo iniciativo bivšo, od potresa močno prizadeto deželno bolnišnico z zemljiščem vred in del zemljišča daroval mestu za zidavo mestne višje dekliške šole. Tako je bilo postavljeno v Ljubljani po načrtih arhitekta dr. Fabianija najlepše šolsko poslopje »Mestni ženski licej« na bivši Bleiweisovi (sedanji Prešernovi) cesti. Poslopje so slovesno odprli v oktobru l. 1907.

Dne 7. oktobra 1896 je javil Slovenski Narod, da se odpre slovenska višja dekliška šola na Bregu št. 20. Oba slovenska dnevnikarja in Laibacher Zeitung so prinesli uradne razglase o vpisovanju. 30. oktobra se je vrnil s potovanja prof. dr. L. Požar, ki si je bil ogledal razne podobne zavode v drugih deželnih mestih; posebno navdušen je bil s šolo v Pragi. Edino Slov. Narod je pisal pred tem o važnosti tega učnega zavoda. Dne 31. oktobra je prinesel uvodni članek, ki je poudarjal zlasti pouk, ki ga bodo opravili slovenski učitelji v slovenskem jeziku.

Dne 9. novembra ob enajsti uri je bila slavnost v telovadnici I. deške osnovne šole na Grabnu (sedaj je tam arhitektonski oddelek tehnične fakultete). Slavnostni govor je imel ravn. dr. Požar, udeležili so se slavnosti zastopniki takratnih javnih oblasti, starši in učenke.